

ЗА ПРИРОДАТА И ДЕФИНИРАНЕТО НА СЛОЖНОТО СМЕСЕНО ИЗРЕЧЕНИЕ

Петя Бъркалова^a, Красилина Колева-Костова^b
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

barka@uni-plovdiv.bg^a, krasilinakoleva@gmail.com^b

Резюме: Докладът представя резултати от анализа на българското сложно смесено изречение, получени чрез структурографски аналитични процедури. В търсене на подходящото терминологично назоваване на изведените изображения се проследява накратко развитието на представите за сложно смесено изречение в българската граматическа традиция. Особено внимание се обръща на термина „период“ и се проследява неговото място в синтактичните описания чрез граматикографски „екстракции“ на таксономии от избрани български граматика. В заключение е поставен въпросът съществуват ли краен брой структурографски модели на българското сложно изречение и в състояние ли е днешната българска наука за изречението да ги установи.

Ключови думи: български синтаксис, сложно смесено изречение, структурография

1. Въведение

При търсенето на свидетелства за разволя на синтактичното осмисляне на българското сложно изречение се опираме на изреченската структурография, която разглеждаме като подобласт на науката за изречението и която има потенциал да се превърне в самостоятелна дисциплина, способна да запазва с данни както самата граматика на българския език, така и граничните с нея лингвистични области на знанието като изреченската прагматика, когнитивната лингвистика, психолингвистика и др. (Бъркалова/Barkalova 2018). Предмет на структурографията е „образното заснемане“ на изреченската структура и дизайн, както и измерването на качествени и количествени параметри в „архитектурния“ план на синтактичното равнище. Качествената страна се проявява чрез съдържанието на „вгнездените“ и изразени чрез структурата „порции“ от даден езиков изказ в процеса на речевата дейност. Количествената страна включва параметрите *обхват* и *дълбочина* на структурата. (Статистически модели и количествени характеристики на българското сложно изречение се съдържат в: Бъркалова и др. / Barkalova et al. 2017 и Нончева и др. / Noncheva et al. 2017). Този подход, въпреки че е инструмент за ясно вглеждане в изреченския строеж, не разполага с ясно терминологично назоваване на наблюдаваните структури. Най-новата българска синтактична традиция не разполага с адекватен термин, с който да назове цялото сложно смесено изречение. Не е изведена дефиниция, която да посочи кой е родовият признак и кои са видовите отлики на тези структурни конфигурации. Полезно би било възстановяването на представата за „период“²², идваща от античната граматическа традиция в някои от възрожденските граматика, но изоставена „в лабиринта“ от разклоняващи се пътеки на традицията. Дори и да разберем кой и кога е нанесъл тази щета, въпросът за търсенето на надреден термин за сложно смесено изречение остава открит. Това са два различни въпроса и тук ще проблематизираме втория от тях, стъпвайки върху някои предварителни резултати при разрешаването на първия.

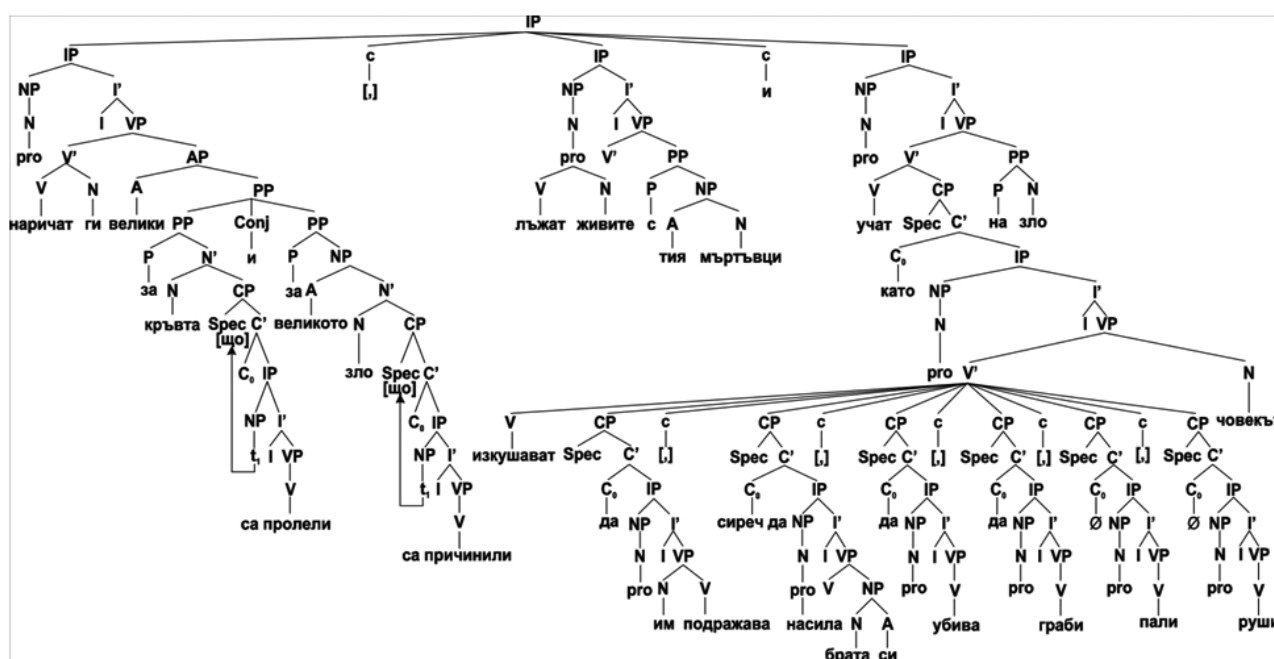
²² Заслужават по-широка дискусия две изследвания по темата от края на XX век: Русинов/Rusinov 1970: Русинов, Р. *Периодът в съвременния български книжовен език*. Известия на института за български език, 1970, книга XIX, с. 245-253 и Гецов/Гесов 1997: Гецов, А. *Периодичните структури в съвременния български книжовен език*. Велико Търново, 1997. Утвърдените синтактични аналитични процедури в следващите две десетилетия – фразовоструктурен анализ, анализ по непосредствени съставящи, Теория на управлението и свързването (Пенчев/Pencheev 1993, Бъркалова/Barkalova 1997, Пенчев/Pencheev 1998) дават нови данни за изреченския строеж и граматическата алгоритмика на сложното изречение, които по чисто формален начин се доближават до обема и съдържанието на термина „период“, изчезнал в университетските и академичните граматически описания след Попов/Popov 1962.

2. Формализации в областта на сложното изречение – парадоксът

С понятията и твърденията на генеративната синтактична теория за управлението и свързването (Government and binding Theory, GBT) сме анализирали корпус от 200 сложни смесени изречения от романа „Антихрист“ на Емилиян Станев. Изображенията на структурата на сложно смесено изречение са получени чрез аналитична процедура, която се придържа към правилата на българската конституентна граматика и следните 4 правила за функционалните категории:

1. IP → Spec I';
2. I' → I₀ VP;
3. CP → Spec C';
4. C' → C₀ S (Пенчев/Penchev 1993).

Например структурографският образ на изречението *Наричат ги велики за кръвта, що са пропели, и за великото зло, що са причинили, лъжат живите с тия мъртъвци и учат на зло, като изкушават човека да им подражава, сиреч да насилва брата си, да убива, да граби, пали и руши* изглежда така²³:

В раздела за сложно изречение в българската синтактична традиция терминът *изречение* не се разглежда през родов признак и видова отлика²⁴. Иначе казано, това, което виждаме, е строежът на *изречение*, разкрито на *изречения*. А в обратна посока – това са думи, вдвоени в словосъчетания, групирани във фрази и изречения, които се свързват в един видим чрез структурографията завършен

²³ Станев/Stanev 1982: Станев, Ем. *Антихрист*. – Събрани съчинения в седем тома. София: Български писател, с. 319. Автор на графиката е Красилина Колева-Костова, цит. по Бъркалова/Barkalova 2019: 14.

²⁴ За простото изречение *мисълта, разсъдението, съдението* са доминиращият родов признак в по-голямата част от дефинициите в българските граматика (логически и вербоцентрични представи) (Бъркалова/Barkalova 2020). Видовата отлика е напр. „изказано с думи“, „в смислово и интонационно единство“ и пр., но на равнище сложно изречение те почти не се споменават. Й. Пенчев единствен сред българските граматика дефинира простото изречение чрез предикация: „Обикновено изречение се дефинира чрез понятието предикация: изречението винаги изразява предикативност. Тя пък се разбира като единство от три категории: лице, време и модалност“ (Пенчев/Penchev 1993: 9). Формализираната дефиниция за сложно изречение при него е сведена до рекурсивното правило $S \rightarrow S^n$ ($n \geq 2$) (Пенчев/Penchev 1984: 149). В структурографските изображения водещи са именно предикативното свързване, конституентните правила и рекурсивното разгръщане чрез преповтаряне на краен брой правила.

обект. (Изчетено през програма за звуков анализ, напр. Speech Analyzer, същото изречение е „видимо“ и за анализ на прозодичната му структура.) Синонимният термин *период* заслужава специално внимание. Ето към какво се насочва Ив. Добрев в изследването си върху диалектиката и метафизиката на изречението: „Период ... риторическа единица, съставена от члѣнове (колони), е надредно спрямо понятието главно предложение“ (Добрев/Dobrev 2011: 54). В българската синтактична традиция според автора това понятие съществува за кратко. Въпросът защо (и дали) изчезва от граматиките, все още не е изяснен, затова тук първо ще се присъединим към мнението на Ив. Добрев, който специално наблюдава „Основа за българска граматика“ на Йоаким Груев (1856) и допуска възможен „елинистичен“ път на развитие на българската граматична традиция, който изглежда да е пресечен: „Но постепенно съставяната след Освобождението българска университетска граматика, която често бива изпреварвана от училището в стремежа му да бъде „училище житейско“, в последното десетилетие на XIX в. не тръгва по пътя, който с ясно чувство за елинистична традиция се е опитал да очертае Й. Груев“ (Добрев/Dobrev 2011: 54). Школската практика според автора изключва явлението „период“ и така *изречение* остава термин и за цялото, и за неговите части на равнището на сложните структури: „Школската ни практика настоява за употреба на изречение вместо (главно) предложение, както се е чувало и преподавало във възрожденските ни даскалоливници, и изоставя термина *период*, а заедно с него изключва от граматическата наука и явлението, на което той съответства. За да даде предимство на т. нар. формална дефиниция на изречението...“ (Добрев/Dobrev 2011: 54).

Парадоксът е, че по пътя на усъвършенстваните системи за формално лингвистично описание днешната синтактична аналитична практика се изправя пред образа на „периодичните“ синтактични структури, които се нуждаят от назоваване. Структурографските изображения на сложни смесени изречения, които получаваме, поставят пред специалистите по синтаксис въпроса какво всъщност наблюдаваме. Днес ни е нужен отново термин като „период“, който да назове цялото сложно смесено изречение и да обедини през родовия признак и видовата отлика структурографското и ритмо-интонационното естество с обхвата и дълбочината на „пълния разум“ на сложното смесено изречение.

3. Граматикографски формализъм

Друг формализъм, чрез който може да бъдат обследвани таксономите на сложните изречения в българската синтактична традиция, представлява изведени от граматиките таблични класификации на българското сложно изречение. Той позволява преки наблюдения, включително проследяване на термина „период“. Нашите проучвания опровергават впечатлението на Ив. Добрев. Например в таксономичната таблица за видовете сложни изречения, изведена от синтаксиса на Ат. Илиев, тридесет години след Йоаким Груев присъства представата за период (Илиев/Илев 1888). Регламентът за обем на доклада ни ограничава да представим само една от тези таксономични картини по-долу в изложението. Тук само ще отбележим, че чрез този подход се натъкваме на „период“ още при П. Калканджиев, Ал.-Т. Балан, К. Попов (Калканджиев/Kalkandzhiev 1938, Ал.-Т. Балан / Al.-T. Balan 1940, Попов/Поров 1962).

4. Данни за сложното изречение в българската синтактична традиция

Трудно са различими данните за сложно изречение в първите възрожденски граматики, където наличието на „сложни сказуеми“ всъщност е наличие на сложни изречения (Богоров/Bogorov 1844, Икономов/Копотов 1881, Илиев/Илев 1888)²⁵. Много от авторите не говорят за сложно изречение, а за процеса „сливане на предложения“, при което се получават прости изречения с еднородни части или сложни изречения (Груев/Gruev 1858, Кесяков, Горов / Kesyakov, Gorov 1882).

Терминът „сложно изречение“ се налага бързо след 60-те години на XIX век като синтактично явление, съставено от няколко подлога и прилога, т.е. сказуеми (Веженев/Vezhenov 1880), от две

²⁵ Вж. още резултати от нови проучвания на интерпретациите на сложното изречение в българската синтактична традиция в изследванията на Д. Георгиев и Ал. Колева и (Георгиев/Georgiev 2019, Колева/Koleva 2019).

или повече изречения (повечето граматични от Й. Груев насам), от съвкупност от словосъчетания. В това изложение представяме накратко два резултата: 1. прочит на някои избрани дефиниции за сложно изречение и 2. проследяване на наличието на термин „период“ в класификациите на няколко граматични.

5. Трактовка на някои дефиниции за сложното изречение

Дефинициите за сложното изречение (от различни периоди) са взети като „случайна извадка“ с цел да установим дали родовият признак за изречението се запазва и дали „сложността“ е специфичната видова отлика, или самата природа на сложното изречение е фундаментално „друга“ като езиков феномен и изисква от граматичните предефиниране. Любопитството се засилва особено заради установената доминация на трикомпонентния модел *подлог – копула – предикатив* в ранните дефиниции за просто изречение (Бъркалова/Barkalova 1994, Георгиев/Georgiev 2019).

Деление „на прости или сложни“ изречения е видно най-рано при Ив. Богоров: „Подлежащото и сказуемото могат да бъдат прости или сложни: въ първата случка са извява с тях едно нящо или една каквина; в сетнешните няколко различни неща или каквини: (...) *теменугите и латините са кичести и хубави*“ (Богоров/Bogorov 1848: 96).

Й. Груев описва *сложен прилог* (подлог) и *сложно* сказуемо, които „показват повече качества на един предмет (*чловяк са ражда, живее и умира*), съответстват на сложно съчинено изречение“ (Груев/Gruiev 1858: 89). Изреченията са три вида – *главни* („това, от което зависят други“), *приставени* („това, което е прибавено при някоя част от главно предложение, за да му допълни или изясни значението“) и *вметнати* („това, което не ся скача съ главното ни по съюзъ, ни по относително местоимение, та може и да ся изметне безъ да ся поквари главната мисъл“) (Груев/Gruiev 1858: 89).

Ив. Момчилов също се придържа към термините *главно предложение* („изрича главна мисъл самостоятелна; то не зависи от друго предложение, но от него зависят други“) и *приставено предложение* („туй, което е притурнато при някоя част на друго предложение, за да ѝ определи или допълни значението...“) (Момчилов/Momchilov 1868: 133). Оформя се представата за деление на подчинените изречения в три функционални вида: *приставено определително, приставено изяснително и приставено допълнително*.

Т. Шишков прави опит за количествена характеристика: „Няколко предложения, свързани помежду си, съставят *период*, дори и цяло съчинение: *Ученикъ, който приляжава, ще са награди и ще бъде похваленъ от всичките; затуй добре е синца да прилежавати въ уроците си*“ (Шишков/Shishkov 1872: 102). Примерът илюстрира понятието *период*, а дефиницията (с родов признак и видова отлика!) е: „*Периодът* е реч, разпространена от едно или повече предложения, които имат помежду си взаимно отношение“ (Шишков/Shishkov 1872: 102). Периодите са *прости* – с едно главно изречение, и *сложни* – с две, три или четири изречения (*двучленен, тричленен и четиричленен или многочленен*), всяко от които е „завършено по смисъл и свързано с другите със съюзи“ (Шишков/Shishkov 1872: 102). Освен термина *период*, тук и комбинаторният подход заслужава внимание. Комбинаториката е свързана с разбиране за формалната страна на синтаксиса, без която разбирането за период не може да се разгърне.

Т. Икономов дава следната количествена трактовка в духа на логическия синтаксис: „Когато с речта си изричаме само една мисъл, тогава нашата реч са казва просто предложение... Но когато с нашата реч изричаме две или повече мисли, тогава речта са казва *сложно предложение*. *Дунав тече и се влива в Черно море (...)*“ (Икономов/Ikonomov 1875: 2).

Ст. Веженев определя сложното изречение чрез понятието *състав*: „Сложното изречение бива съставено от няколко прости изречения с еднакъв подлог или прилог, или с други думи, то има по няколко подлога и прилога“ (Веженев/Vezhenov 1880: 70). Подкрепящите примери са симптоматични за лутанията в първите граматични между паратаксис в словосъчетанието и паратаксис в сложното изречение. Веженев също дава дефиниция за *период* (наречен също *изговор*), който съдържа синтактичните характеристики на сложното смесено изречение: „*Изговор (период)* се нарича изговаряне на едно *умозаключение*. Изговорът може да се състои най-малко от две прости или сложни главни изречения, разпространени със свои определения, допълнения и даже и приставени изречения, или пък от няколко такива главни изречения, съединени помежду си с връзки“

(Веженев/Vezhenov 1880: 80 – 81). Очевидно се оформя представата за умозаключение, по-сложно от трикомпонентната проста изреченска структура подлог-копула-предикатив (N cop N/A), както и идеята за разширяване на синтактичната структура чрез сливане (*съединени помежду си с връзки*) и чрез трансцендиране (разпространяване)²⁶.

Т. Икономов предлага следната представа за сложно изречение: „Когато с нашата реч изричаме две или повече мисли, тогава речта се казва *сложно предложение*. *Дунав тече и се влива в Черно море*“ (Икономов/Икономов 1881: 83). Икономов също брои „мислите“, но и прави усилия да разграничи просто от сложно изречение: „В простото изречение всичките му части са различни и няма две да отговарят на същото питане. Каквато част и да вземете от простото изречение, тя не ще даде отделно изречение, отделна мисъл“ (Икономов/Икономов 1881: 83). Тук мислите вече са станали „части“ на сложното изречение. С въпроси се осигурява анализът на сложното изречение: „*А в сложното изречение ... всякога има няколко еднакви части, няколко подлога, няколко казуеми, няколко предложения на същото питане, няколко допълнения*“ (Икономов/Икономов 1881: 83). В днешните понятия това би означавало „няколко в една позиция“, но характерът на количественото натрупване не е разяснен. Дължни сме да разберем и как „мислите“ в простото изречение се инструментализират до „части“ на сложното. Оставени сме на примери, които са свидетелство за заплитане в механизмите на паратаксиса, а въпросите („питанетата“) не помагат на синтактичния урок.

Ат. Илиев дефинира: „Щом поне две представи *се свържат* помежду си с потвърдяване или отричане, изведнаж става мисъл, а мисълта, кога се изговори с думи, зове се *изречение (реч)*“ (Илиев/Илиев 1888: 1). Авторът въвежда представата за прости кратки и прости разширени изречения, като простите разширени понякога са разширени с цели изречения: „Таквизи изречения се различават от главните, при които се прибавят, и зоват се *прибавени изречения*, примери: *Онзи, който не обича своята татковина драга, лош човяк се нарича*“ (Илиев/Илиев 1888: 1). Тези прибавени изречения, които могат да са разширения и на подлога, и на казуемото, и на друга част, според автора могат да имат свои разширения: „Неблагодарен е онзи, който забравя доброто, което му е направено“ (Илиев/Илиев 1888: 10). Тук не бива да пропускаме усета на Ат. Илиев за изреченска рекурсия. Представите „се свързват“ в изречение, а изреченията „се сглобяват“ в сложно изречение: „при наличието на един прилог и подлог изречението е просто. (...) Когато се сглобят няколко такива изречения по различни начини в едно изречение, тогава то се зове *сложно изречение*“ (Илиев/Илиев 1888: 11). Макар че не са указани „начините на сглобяване“, самата идея за тях вече е налице. Тя е 100% картезианска. Науката за изречението вече се оформя в два отдела: синтаксис на простите изречения, където се свързват представите, и синтаксис на сложните изречения, където изреченията се *сглобяват* по различни начини. Синтактичният анализ е призван да разкрива начините на обединяване на простите изречения в сложно и ролята на думите не само в простите, но и в сложните изречения.

П. Калканджиев също изгражда дефиниция за сложно изречение: „Изречение, мисълта на което е изказана с повече от едно казуеми, се нарича сложно. В състава на сложното изречение влизат най-малко две прости изречения, които са негови членове. Всеки член на сложното изречение може да има свои пояснения и своя форма“ (Калканджиев/Kalkandzhiev 1936: 382). Тук е въведен необходимият и достатъчен количествен признак на сложното изречение – „най-малко две“. Ясно личи идеята за формалната екстензия на „всеки член“ на сложното изречение. Стремещт е да се обясни и флексията като „съратник“ на екстензията. Тези усилия са направени чрез обяснението „как“ възникват сложните изречения, например: **чрез свързване на вътрешно близки пости изречения: *Лъхна ветрец, проясни се небето; Лъхна ветрец и се проясни небето; чрез промяна на формата***

²⁶ Единствено този синтактичен аспект е в центъра на нашето внимание, за разлика от изведените от Р. Русинов акценти при характеризирането на периода като „художествена хубост“, „емоционална напрегнатост“, „епичен характер“ и др. стилистични и „ораторски“ техники, засягащи понятия като синтактичен паралелизъм, равновесие и единство, напрежение, ритмичност, интонационна двучленност, които не отричаме, но се стремим в наши дни да получат своята съвременна експериментална и инструментална проверка и да бъдат обяснени 50 години по-късно първо като структурографски модели на българското сложно изречение, а след това – и като прозодични модели (Русинов/Rusinov 1970).

и съдържанието: *Щом лъхна ветреца, небето се проясни; Небето се проясни, защото лъхна ветреца; чрез релативизация* (в днешните термини): *Ученици, които се отличават с прилежание, се възнаграждават публично (вм. особено прилежните)*. Вече и имената, и глаголите като части на простото изречение се разгръщат (поясняват) чрез цели изречения: „Днес, когато всички ликуват, ние не бива да стоим равнодушни“ (Калканджиев/Kalkandzhiev 1936: 382).

Ст. Младенов извежда постулат за сложно изречение върху задължителността на числото две и представата за базовата сказуемност: „Само когато има две или повече сказуеми, може да се говори за сложно изречение“ (Младенов, Попасилев / Mladenov, Popasilev 1939: 73).

Л. Андрейчин използва същата трактовка за сложното изречение: „Изречение, което съдържа две или повече отделни прости изречения, се нарича сложно изречение“ (Андрейчин/Andreychin 1942: 23).

Й. Пенчев разкрива синтактичната същност на сложните изречения чрез теорията и принципите на конституентната граматика. Терминът *изречение* (за просто изречение) не влиза в основната дефиниция, която е основана на предикативността. За да има изречение, трябва да се генерира предикативен център на изказването. Затова и дефиницията за сложно изречение е основана на „предикативност“: „Сложно изречение се нарича изречение с повече от един предикативен център“ (Пенчев/Penchev 1993: 77).

П. Пашов също определя същността на сложното изречение според наличието на предикативни центрове: „Сложно е това изречение, което има два или повече предикативни центрове. Сложното изречение е съставено от толкова прости изречения, колкото изразени или подразбиращи се сказуеми има. То е една цялост, независимо че се състои от отделни прости изречения“ (Пашов/Pashov 1994: 377). Пашов отчита, че сложното изречение функционира като синтактична и смислова „цялост“, а не като прост сбор от прости изречения, макар че те, като изграждат сложното изречение, губят своята самостоятелност, което ясно проличава от интонацията (Пашов/Pashov 1994: 377). Точно името (името, но не и изображението!) на тази цялост е липсващата съставка на нашата най-нова синтактична традиция. А за спецификите на нейния интонационен контур не се знае почти нищо²⁷.

6. Терминът „период“ в синтактичната таксономия

В българската история на образованието е прието, че П. Калканджиев със своя учебник „Българска граматика“ (1936) поставя началото на възхода на българските граматика за периода от 1936 до 1944 г., белязани с езиковедска зрялост. В неговата граматика синтактичният термин „период“ е синоним на сложно изречение. Членовете на сложното изречение се свързват паратактично в четири вида „съчинени изречения“ (съчинен период), а хипотактично – в съставни приглаголни и приименни изречения (съставен период). Терминът *верижно съподчинени* имплицитно издава тънък усет за линейна рекурсия. Вече е оформена представата за всички функционални класове подчинени изречения.

Ал. Теодоров-Балан поддържа термина „период“ (малък и голям период). В неговата класификация има пет вида паратактично свързани „споредбови“ изречения, както и шест функционални вида подчинени изречения. Особено диференцирани са видовете обстоятелствени изречения (обсказови). Този факт не е случаен. Ал.-Т. Балан е един от най-ярките познавачи на синтактичната материя сред граматиките, който дава психологическа дефиниция за изречението: „Съобщение е едно свършено в себе си в душата ни съчетание, готово за реч“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 380). С други думи, изреченията са по мярката на душата на човека. Периодът отмерва душевните движения и показва обхвата и дълбочината на съобщението (готовата реч).

Един от най-популярните университетски учебници преди издаването на Академичната граматика на БАН (Том 3. Синтаксис / Tom 3. Sintaksis 1983) е „Съвременен български език. Синтаксис“

²⁷ Едно изключение прави изследването на интонацията в сложното изречение от Владислав Маринов. (Маринов/Marinov 2018: Маринов, Вл. За интонационния контур на подчинените подложни изречения. – В: Проблеми на устната комуникация. 11. Единадесета международна научна конференция 10 – 11 ноември 2017, Велико Търново. УИ „Св. св. Кирил и Методий“, Велико Търново, 2018: 369 – 381.

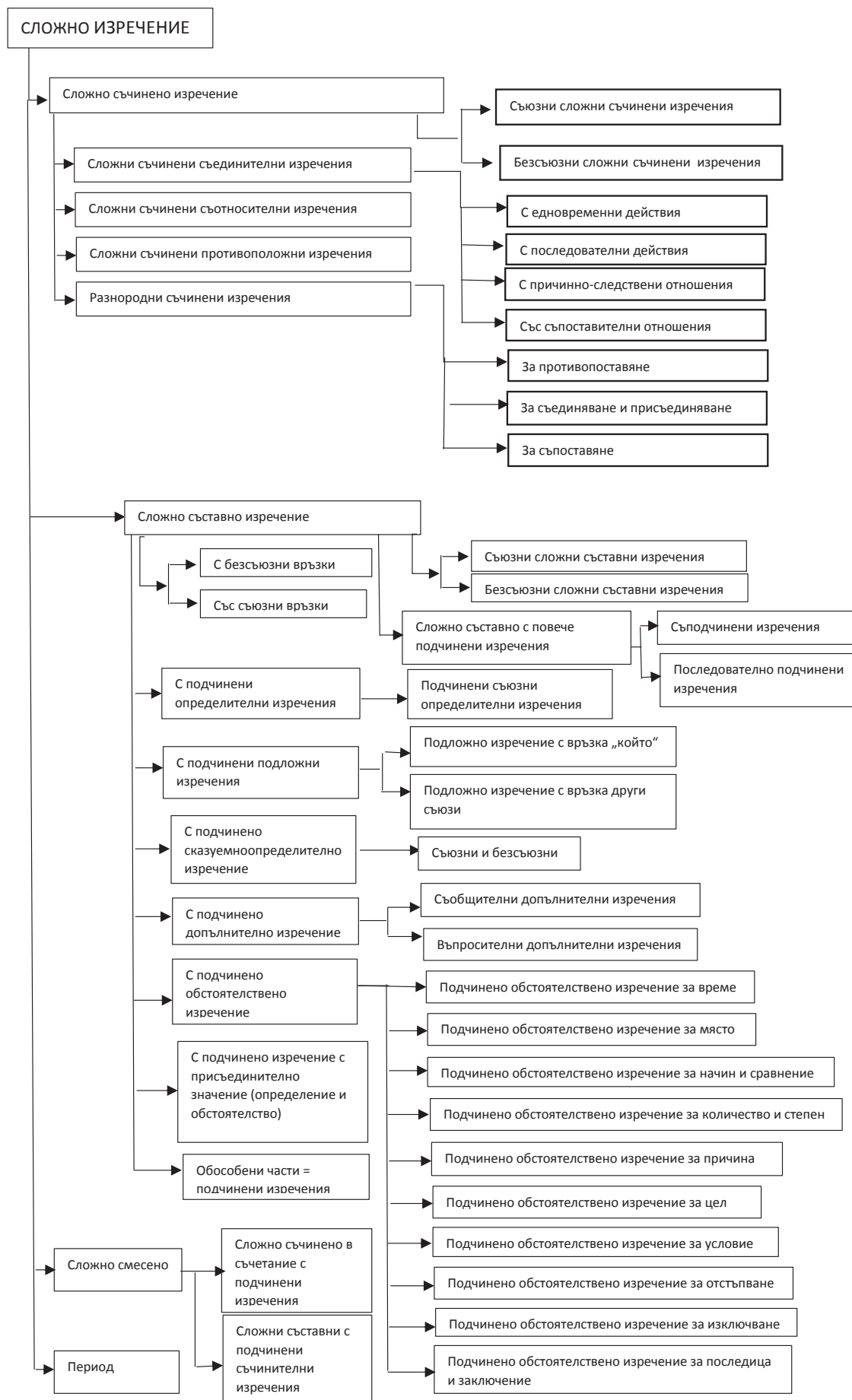

Схема 1. Класификация на сложни изречения по К. Попов, 1962

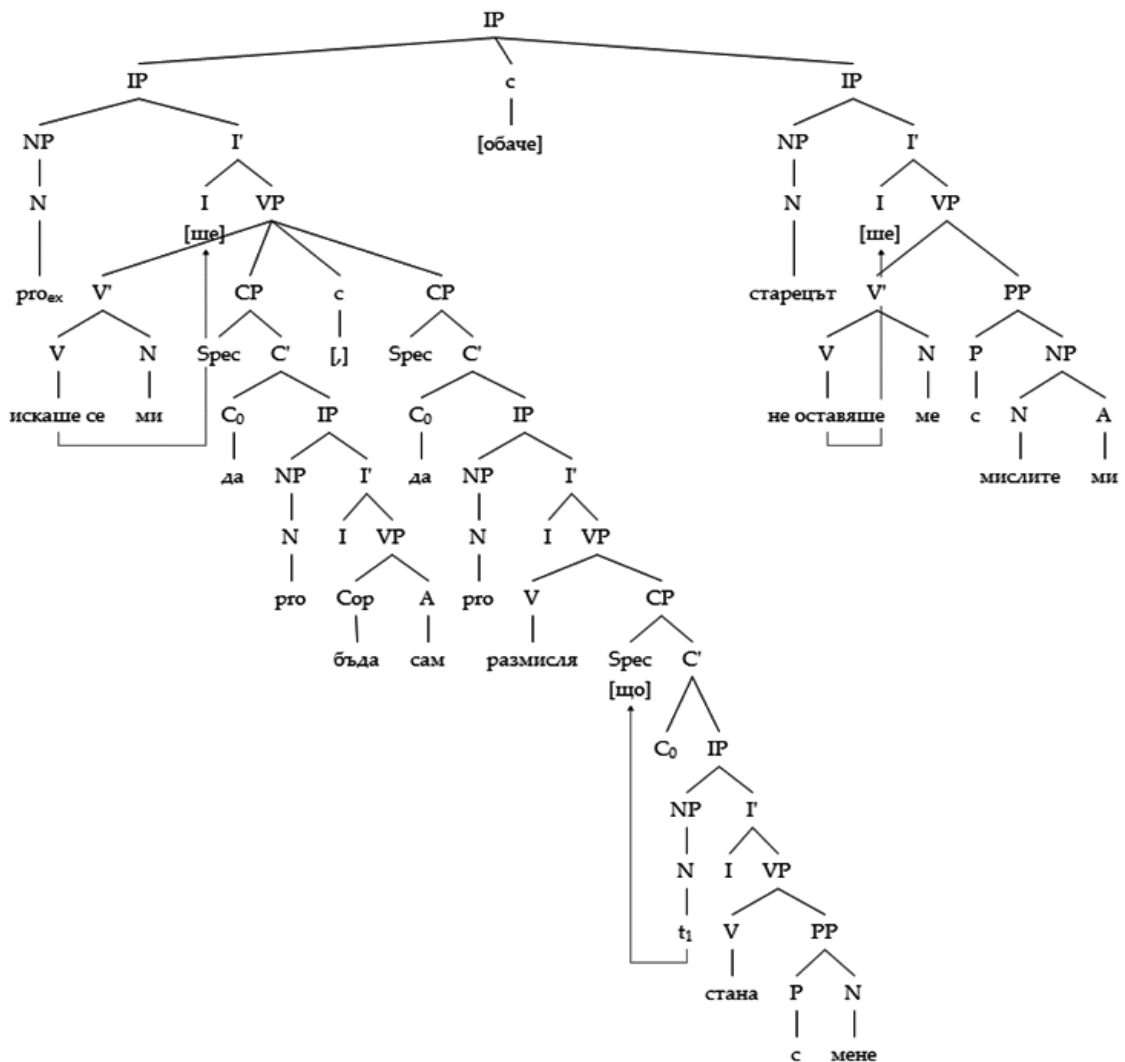
на К. Попов (Попов/Роров 1962). Класификацията на К. Попов съдържа термина „период“ като надреден термин спрямо сложните съчинени, сложните съставни и сложните смесени изречения. Сложните съчинени изречения имат още един структурен признак – съюзни и безсъюзни, а видовете им според семантичния характер на връзката се разрастват. Сложните съставни изречения също са класифицирани според характера на подчинителната връзка – със съюзни и безсъюзни връзки. При определителните изречения като подчинителна връзка се интерпретира и относителното местоимение „който“.

В Академичната граматика на БАН отсъства съдържание, което да отговаря на представата за период. Според нашето проучване там изчезва терминът (БАН, Том 3. Синтаксис / БАН, Том 3. Sintaksis 1983).

7. Заключение

Завършваме с още едно граматикографско изображение на сложно смесено изречение, резултат от прилагането на аналитичните процедури на теорията Управление и свързване в нейната българска версия (Пенчев/Penchev 1993). Анализите на пилотен корпус от 200 подобни синтактични „картини“ (вж. в Бъркалова и др.) съдържат данни за изреченския строеж и граматическата алгоритмика на сложното смесено изречение, които по чисто формален начин се доближават до обема и съдържанието на термина „период“ и отварят фундаменталния въпрос съществуват ли краен брой структурографски модели на българското сложно изречение.

„Искаше ми се да бъда сам, да размисля що стана с мене, обаче старецът не ме оставяше с мислите ми“ (Станев 1982: 229).

Това сложно смесено изречение съдържа пет прости – две главни, като към първото се подчиняват две съподчинени подложни изречения, а към второто съподчинено се реализира подчинено допълнително. „Стартиращият“ механизъм представлява координативен тип структура, подчинена на правилото: $IP \rightarrow IP_1 c IP_2$.

Правилата, по които се разгръщат двете главни изречения, оформят следния цикъл:

$IP_1 \rightarrow NP I'$	$IP_2 \rightarrow NP I'$
$NP \rightarrow pro_{ex}$	$I' \rightarrow I VP$
$I' \rightarrow I VP$	$VP \rightarrow V' PP$
$VP \rightarrow V' CP_1 c CP_2$	$V' \rightarrow V N$
$V' \rightarrow V N$	$PP \rightarrow P NP$
$CP_1 \rightarrow Spec C'$	$NP \rightarrow N A$
$C' \rightarrow C_0 IP$	
$IP \rightarrow NP I'$	
$I' \rightarrow I VP$	
$VP \rightarrow Cop A$	
$CP_2 \rightarrow Spec C'$	
$C' \rightarrow C_0 IP$	
$IP \rightarrow NP I'$	
$I' \rightarrow I VP$	
$VP \rightarrow V CP$	
$CP_3 \rightarrow Spec C'$	
$C' \rightarrow C_0 IP$	
$IP \rightarrow NP I'$	
$I' \rightarrow I VP$	
$VP \rightarrow V PP$	
$PP \rightarrow P N$	

В разглеждания модел действат последователно общо 28 правила, от които 17 са правила за функционалните категории CP и IP, а 11 – правила за задействане на лексикални категории и разгръщане на фразите: NP, VP, PP и пр.

В теорията пределите на видимото разгръщане на сложното смесено изречение все още не са изяснени. Въпросът е съществуват ли краен брой структурографски модели на българското сложно изречение и в състояние ли е днешната българска наука за изречението да ги установи.

Структурографският подход за представяне на сложните изречения дава основание да търсим ново алгоритмично дефиниране на това, което традицията е наричала „период“, на фона на цялостното разбиране за синтактичната природа на изреченския строеж и заложените в основата му процеси „сливане“ (сплитане) и „трансцендиране“ (разгръщане, разпростиране).

8. Благодарности

Проучването е част от първия етап на работата по проекта на ПУ „Паисий Хилендарски“ по програма „Млади учени“ на тема „Ритъм и интонация в българското изречение“. Идентификатор: МУ 21-ФлФ-13, научен ръководител доц. д.ф.н. Петя Бъркалова.

Цитирана литература / References

- Андрейчин 1942: Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София, 1942. (Andreychin 1942: Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia, 1942.)
 Балан 1940: Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. София, 1940. (Balan 1940: Teodorov-Balan, Al. *Nova balgarska gramatika*. Sofia, 1940.)

- БАН 1994: *Граматика на съвременния български книжовен език*. Том. 3. Синтаксис. София, 1994. (BAN 1994: *Gramatika na savremennia balgarski knizhoven ezik*. Tom. 3. Sintaksis. Sofia, 1994.)
- Богоров 1844: Богоров, Ив. *Първичка българска граматика*. Букурещ, 1844. (Bogorov 1844: Bogorov, Iv. *Parvichka balgarska gramatika*. Bukuresht, 1844.)
- Бъркалова 1994: Бъркалова, П. Българската синтактична традиция – низ от сблъсъци на философски и езиковедски представи. – В: *Съпоставително езиковедие*, 1994, 2, 41 – 49. (Barkalova 1994: Barkalova, P. *Balgarskata sintaktichna traditsia – niz ot sbblasatsi na filosofski i ezikovedski predstavi*. – V: *Sapostavitelno ezikoznanie*, 1994, 2, 41 – 49.)
- Бъркалова 1997: Бъркалова, П. *Българският синтаксис – познат и непознат*. Пловдивско университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 1997. (*Balgarskiyat sintaksis – poznat i nepoznat*. Plovdivsko universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 1997.)
- Бъркалова 2018: Бъркалова, П. Изреченската структурография – преоборудване на синтаксиса и пресечна точка с други науки. – В: *Български език*, № 65 (2018), Приложение, с. 45 – 61. (Barkalova 2018: Barkalova, P. *Izrechenskata strukturografia – preoborudvane na sintaksisa i presechna tochka s drugi nauki*. – V: *Balgarski ezik*, № 65 (2018), Prilozhenie, s. 45 – 61.)
- Бъркалова и др. 2017: Бъркалова, П., В. Нончева, К. Колева. Граматическият формализъм и статистическият анализ в помощ на синтактичната теория и на синтактичната практика. – В: *Доклади от Международната юбилейна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“* (София, 15 – 16 май 2017 година). Част втора. София, ИБЕ, 2017, с. 86 – 98. (Barkalova i dr. 2017: Barkalova, P., V. Noncheva, K. Koleva. *Gramaticheskiyat formalizam i statisticheskiyat analiz v pomosht na sintaktichnata teoria i na sintaktichnata praktika*. – V: *Dokladi ot Mezhdunarodnata yubileyna konferentsia na Institutata za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“* (Sofia, 15 – 16 may 2017 godina). Chast vtora. Sofia, IBE, 2017, s. 86 – 98)
- Бъркалова 2019: Бъркалова, П. *Български синтаксис. Конфигурационен анализ на изречението*. Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2019. (*Balgarski sintaksis. Konfiguratsionen analiz na izrechenieto*. Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“, 2019.)
- Бъркалова 2020: Бъркалова, П. От най-близкия род към видовата характеристика. Наблюдения над природата и дефинирането на изречението. – В: *Български език. Приложение*. Бр. 67, 2020, с. 233 – 251. (Ot nay-blizkia rod kam vidovata harakteristika. Nablyudenia nad prirodata i definiraneto na izrechenieto. – V: *Balgarski ezik. Prilozhenie*. Br. 67, 2020, s. 233 – 251.)
- Веженев 1880: Веженев, Ст. *Граматика за българският език*. Пловдив, 1880. (Bogorov 1844: Bogorov, Iv. *Parvichka balgarska gramatika*. Bukuresht, 1844.)
- Георгиев 2019: Димитър, Г. *Копулативен тип предикативни отношения в българското сложно изречение*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. Пловдив, 2019. (Georgiev 2019: Dimitar, G. *Kopulativen tip predikativni otnoshenia v balgarskoto slozhno izrechenie*. Disertatsia za prisazhdane na obrazovatelna i nauchna stepen „doktor“. Plovdiv, 2019.)
- Груев 1858: Груев, Й. *Основа за българска граматика*. Белград, 1858. (Gruev 1858: Gruev, Y. *Osnova za balgarska gramatika*. Belgrad, 1858.)
- Добрев 2011: Добрев, Ив. *Изречението: диалектика и метафизика*. Ab terminis inceptas.– В: *Eslavistica Complutense*, 2011, 11, с. 49 – 71. (Dobrev 2011: Dobrev, Iv. *Izrechenieto: dialektika i metafizika*. Ab terminis inceptas. – V: *Eslavistica Complutense*, 2011, 11, s. 49 – 71.)
- Икономов 1875: Икономов, Т. *Ръководство за словосъчинение на българският език*. Пловдив, 1875. (Ikonomov 1875: Ikonomov, T. *Rakovodstvo za slovosachinenie na balgarskiy yazik*. Plovdiv, 1875.)
- Икономов 1881: Икономов, Т. *Българска граматика*. Пловдив, 1881. (Ikonomov 1881: Ikonomov, T. *Balgarska gramatika*. Plovdiv, 1881.)
- Илиев 1888: Илиев, А. *Синтаксис на българския език*. Пловдив, 1888. (Iliev 1888: Iliev, A. *Sintaksis na balgarskia ezik*. Plovdiv, 1888.)
- Калканджиев 1936: Калканджиев, П. *Кратка българска граматика*. Пловдив, 1936. (Kalkandzhiev 1936: Kalkandzhiev, P. *Kratka balgarska gramatika*. Plovdiv, 1936.)
- Кесяков, Горов 1882: Кесяков, Сл., П. Горов. *Начална българска граматика*. Пловдив, 1882. (Kesyakov, Gorov 1882: Kesyakov, Sl., P. Gorov. *Nachalna balgarska gramatika*. Plovdiv, 1882.)
- Колева 2019: Колева, Ал. Поява и развой на концепциите за сложно съставно изречение и неговите видове в българските граматиките през възраждането и първите десетилетия на XX век. – В: *Лингвистични проблеми*. Година I, кн. 1, Благоевград, 2019. 195 – 205. (Koleva 2019: Koleva, Al. *Poyava i razvoy na kontseptsiiite za slozhno sastavno izrechenie i negovite vidove v balgarskite gramatiki prez vazrazhdaneto i parvite desetiletia na XX vek*. – V: *Lingvistichni problemi*. Godina I, kn. 1, Blagoevgrad, 2019. 195 – 205.)
- Младенов, Попвасилев 1939: Младенов, Ст., Ст. Попвасилев. *Граматика на българския език*. София, 1939. (Mladenov, Popvasilev 1939: Mladenov, St., St. Popvasilev. *Gramatika na balgarskia ezik*. Sofia, 1939.)

- Момчилов 1868: Момчилов, Ив. *Граматика за новобългарския език*. Русчук, 1868. (Momchilov 1868: Momchilov, Iv. *Gramatika za novobalgarskia ezik*. Ruschuk, 1868.)
- Нончева и др. 2017: Нончева, В., П. Бъркалова, Ал. Иванов, Вл. Чавдаров. Статистически изводи за количествени характеристики на сложното смесено изречение в българския език. – В: *Доклади от X Национална конференция „Образованието и изследванията в информационното общество“*. Асоциация „Развитие на информационното общество“, Пловдив, 2017, с. 121 – 127. (Noncheva i dr. 2017: Noncheva, V., P. Barkalova, Al. Ivanov, Vl. Chavdarov. Statisticheski izvodi za kolichestveni harakteristiki na slozhnoto smeseno izrechenie v balgarskia ezik. – V: *Dokladi ot X Natsionalna konferentsia „Obrazovaniето i izsledvaniyata v informatsionното obshtestvo“*. Asotsiatsia „Razvitie na informatsionното obshtestvo“, Plovdiv, 2017, s. 121 – 127.)
- Пашов, 1994: Пашов, П. *Практическа българска граматика*. София, 1994. (Pashov, 1994: Pashov, P. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia, 1994.)
- Пенчев 1984: Пенчев, Й. *Строеж на българското изречение*. София, 1984. (Penchev 1984: Penchev, Y. *Stroezh na balgarskoto izrechenie*. Sofia, 1984.)
- Пенчев 1993: Пенчев, Й. *Български синтаксис. Управление и свързване*. Пловдив, 1993. (Penchev 1993: Penchev, Y. *Balgarski sintaksis. Upravlenie i svarzване*. Plovdiv, 1993.)
- Пенчев 1998: Пенчев, Й. *Съвременен български книжовен език. Синтаксис*. Пловдив, 1998. (Penchev 1998: Penchev, Y. *Savremenен balgarski knizhoven ezik. Sintaksis*. Plovdiv, 1998.)
- Попов, 1962: Попов, К. *Съвременен български език. Синтаксис*. София, 1962. (Popov, 1962: Popov, K. *Savremenен balgarski ezik. Sintaksis*. Sofia, 1962.)
- Теодоров-Балан, 1940: Теодоров-Балан, Ал. *Нова българска граматика*. София, 1940. (Teodorov-Balan, 1940: Teodorov-Balan, Al. *Nova balgarska gramatika*. Sofia, 1940.)
- Шишков 1872: Шишков, Т. *Начална българска граматика*. Търново, 1872. (Shishkov 1872: Shishkov, T. *Nachalna balgarska gramatika*. Tarnovo, 1872.)

ABOUT THE NATURE AND DEFINITION OF A COMPLEX COMPOUND SENTENCE

Petya Barkalova^a, Krasilina Koleva-Kostova^b
University of Plovdiv Paisii Hilendarski

barka@uni-plovdiv.bg^a, krasilinakoleva@gmail.com^b

Abstract: The report presents the results of the analysis of the Bulgarian complex compound sentence, obtained through structural analytical procedures. In search of the appropriate terminological naming of the derived images, the development of the notions of a complex compound sentence in the Bulgarian grammatical tradition is briefly traced. Particular attention is paid to the term “period” and its place in the syntactic descriptions is traced through grammatical “extractions” of taxonomies from selected Bulgarian grammars. In conclusion, the question is whether there are a finite number of structural models of the Bulgarian complex sentence and whether today’s Bulgarian science of the sentence is able to establish them.

Key words: *Bulgarian syntax, the complex compound sentence, structurography*

Petya Barkalova
 University of Plovdiv Paisii Hilendarski
 24, Tsar Asen Str
 Plovdiv 4000
 Bulgaria

Krasilina Koleva-Kostova
 University of Plovdiv Paisii Hilendarski
 24, Tsar Asen Str
 Plovdiv 4000
 Bulgaria